

Формування фахових компетентностей при підготовці докторів філософії за спеціальністю «Науки про Землю» (спеціалізація «Економічна та соціальна географія»)

У статті здійснено критичний аналіз нового Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти; розкрито особливості формування загальних і фахових компетентностей майбутніх докторів філософії за спеціальністю «Науки про Землю» (спеціалізація «Економічна та соціальна географія»); запропоновано структуру програмних результатів навчання за спеціалізацією «Економічна та соціальна географія»; подано характеристику курсів циклу професійної підготовки у навчальному плані здобувача наукового ступеня доктора філософії.

Ключові слова: Національна рамка кваліфікацій, Перелік галузей знань і спеціальностей, загальні і фахові компетентності, програмні результати навчання, науки про Землю, економічна та соціальна географія.

Затвердження Кабінетом Міністрів України Національної рамки кваліфікацій (НРК) у 2011 р. [2] із внесеними змінами до неї Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. [1] та реформування Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (2015 р.) [3], кардинально змінили структуру підготовки фахівців вищої кваліфікації за більшістю спеціальностей у вищих навчальних закладах України.

Однією з найбільш «реформованих» спеціальностей виявилася «Географія», вивчення якої до 2016 р. відбувалося у межах напряму 6.040104 «Географія» підготовки бакалаврів і спеціальності 8.04010402 «Економічна та соціальна географія» підготовки магістрів. З 2016 р. всі спеціальності геологічного та географічного напрямів інтегровані до єдиної спеціальності «Науки про Землю». Такий підхід, на нашу думку, є незрозумілим, оскільки ознакою розвитку будь-якої сфери діяльності чи галузі є ускладнення її структури та поглиблення спеціалізації. Зведення наук геологічного, географічного та екологічного напрямів навіть не до однієї галузі знань, а до однієї спеціальності призведе до підготовки «дилетантів широкого профілю», які матимуть поверхневі знання з великої кількості різних за характером навчальних дисциплін.

У найгіршій ситуації опинилася економічна та соціальна географія, яка у системі географічних наук посідає проміжне місце між природничими та суспільними дисциплінами. У новій спеціальності «Науки про Землю» їй буде відведено місце спеціалізації на рівні підготовки бакалавра та магістра.

Але не можна не звернути увагу на значення соціально-економічної географії як комплексної науки, яка знаходиться на стику природничих й суспільствознавчих наук, широко застосовує міждисциплінарний підхід та характеризується цілісним сприйняттям дійсності та розумінням нерозривності природи, суспільства і господарства. Географічне мислення необхідне для виявлення регіональних відмінностей соціально-економічних процесів. Але в умовах спрямування національної стратегії України на розвиток людського потенціалу, в сучасних складних соціально-економічних умовах перехідної економіки, загострення соціально-економічної та політичної кризи найбільша увага має бути приділена ролі людини. Населення виступає як головний виробник і споживач духовних та матеріальних благ, як головна рушійна сила розвитку господарства та фізична, інтелектуальна й духовна основа суспільства.

Водночас, у новій спеціальності «Науки про Землю» населення є «втраченою» (загубленою) складовою у системі цінностей «природа – суспільство – господарство». Але демографічний фактор як самостійна складова фундаменту, на якому тримається суспільство, виступає важливою передумовою економічного, інтелектуального, політичного розвитку країн та регіонів. Для розвитку територій будь-якого масштабу (від глобального до локального) вивчення особливостей функціонування демографічної системи з усіма її характеристиками та накопиченим досвідом й інформацією є необхідним, адже вона є чинником й наслідком функціонування соціально-економічного потенціалу суспільства. Відповідно, прогнозування та моніторинг суспільного розвитку є необхідною передумовою розробки і впровадження програм як соціального, так і економічного спрямування, вдосконалення територіальної організації окремих процесів життєдіяльності населення, підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості, вироблення найбільш ефективної науково обґрунтованої регіональної політики та розроблення програм економічного і соціального розвитку територій різного таксономічного рівня з метою підвищення якості життя населення. За радянської доби ми вже переживали часи, коли людина розглядалася як ресурс виробництва, але, на жаль, лише як «гвинтик» економічної системи. Добре відомо, до яких наслідків врешті-решт це призвело для країни та суспільства в цілому. Тому головною цінністю має бути людина, її розвиток, якість життя. Саме ці процеси і досліджує економічна та соціальна географія.

Динамічний розвиток соціально-економічних процесів у сучасному українському суспільстві на тлі глобалізації, загострення економічної кризи та посилення соціальної нерівності вимагає поглиблення їхніх суспільно-географічних досліджень з використанням сучасних методів просторового аналізу та інших методів математичного

моделювання, що дозволяє обґрунтувати складні просторово-структурні та динамічні закономірності й трансформації сучасних суспільно-географічних процесів та явищ. Ефективне вирішення питань регіонального соціально-економічного розвитку можливе лише за наявності потужної науково-дослідної бази, основою якої є наукові кадри найвищої кваліфікації. Про значущу роль суспільно-географічних досліджень та їхню ефективність свідчить статистика: більше третини захищених дисертацій у географічних науках припадає саме на спеціальність 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

Відповідно, ще більше питань виникає у зв'язку з підготовкою докторів філософії за спеціальністю «Науки про Землю», адже з підвищенням освітнього рівня має поглиблюватися спеціалізація здобувача. Натомість наукова спеціальність 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» зникає, інтегруючись навіть не в єдину географію, а в науки про Землю. Слід зауважити, що методологія геологічних та географічних наук є зовсім відмінною, більш того – методологія фізичної та соціально-економічної (суспільної) географії суттєво відрізняються, щоб об'єднувати їх у єдину спеціальність на рівні доктора філософії. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки освітньо-наукових програм підготовки докторів філософії за спеціальністю «Науки про Землю» з урахуванням специфіки економічної та соціальної географії.

У компетенції доктора філософії має бути здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики [3].

До загальних компетентностей доктора філософії можна віднести такі, що стосуються усіх спеціалізацій спеціальності «Науки про Землю»:

- найбільш передові концептуальні та методологічні знання в галузі наук про Землю;

- розроблення та реалізація проектів, які дають можливість переосмислити наявне та створити нове цілісне знання для розв'язання значущих наукових та практичних проблем;

- критичний аналіз, оцінка і синтез нових та складних ідей;

- мовні компетентності, достатні для представлення наукових результатів іноземною мовою в усній та письмовій формі, а також для повного розуміння іншомовних наукових текстів;

- здатність до ділових комунікацій у професійній сфері, знання основ менеджменту, етики ділового спілкування, навички роботи в команді;

- креативність, здатність до системного мислення;

- здатність саморозвиватися і самовдосконалюватися протягом життя, відповідальність за навчання інших.

Фахові компетентності мають сприяти вирішенню конкретних наукових проблем і задач діяльності за спеціалізацією «Економічна та соціальна географія». До них відносимо:

- глибинні професійні знання, науковий і культурний світогляд, набуті шляхом засвоєння основних теоретичних концепцій, вивчення історії розвитку галузі науки та найсучаснішої наукової літератури за спеціальністю;

- уміння використовувати теоретичні знання і практичні навички суспільно-географічного моделювання та прогнозування об'єктів і процесів;

- універсальні навички дослідника, зокрема володіння методологією і методами наукового аналізу, уміння застосовувати загальнонаукові та спеціальні методи досліджень;

- базові знання в галузі сучасних інформаційних технологій, навички застосування програмних засобів;

- здатність розробляти наукові проекти та здійснювати управління ними;

- навички усної та письмової презентації результатів дослідження;

- навички педагогічної діяльності у вищій школі, підготовки та проведення навчальних занять.

Набуття загальних і фахових компетенцій докторів філософії за спеціалізацію «Економічна та соціальна географія» має відбуватися шляхом одержання програмних результатів навчання, серед яких ми виділяємо:

- *дослідницькі результати*: досліджувати територіальну організацію суспільства на різних геопросторових рівнях його життєдіяльності; використовувати сучасні знання з регіональної економічної та соціальної географії, економічної та соціальної географії України для отримання нових наукових результатів;

- *проектувальні результати*: розробляти наукові дослідницькі проекти у галузі суспільної географії; визначати основні чинники, показники та тенденції соціально-економічного розвитку регіонів; планувати, організовувати і проводити стаціонарні, напівстаціонарні та польові суспільно-географічні дослідження;

- *організаційні результати*: правильно планувати науково-дослідницький процес; визначати найважливіші напрями науково-дослідницької діяльності та впроваджувати адекватні методи реалізації задач та досягнення мети; організовувати дії, спрямовані на використання сучасних наукових підходів до вдосконалення науково-дослідної та навчальної роботи; забезпечувати організаційно-методичне керівництво проведенням науково-дослідних робіт у галузі економічної та соціальної географії;

- *технологічні результати*: застосовувати традиційні і новітні методи суспільно-географічних досліджень для комплексного аналізу соціогеосистем різних ієрархічних рівнів; використовувати сучасні методи

та технології (засоби комп'ютерного дизайну, ГІС-пакети, комп'ютерні засоби моделювання) для створення картографічних моделей на гео-системних принципах; розробляти навчальні і навчально-методичні посібники, підручники, довідники тощо;

- *контролюючі результати*: проводити збирання, систематизацію та обробку даних про соціально-економічне становище регіонів на основі статистичних і картографічних матеріалів та результатів проведених досліджень з використанням ГІС-технологій; володіти необхідними навичками аналізу, оцінки та оптимізації стану природно-господарського середовища територій;

- *прогностичні результати*: використовувати знання для оцінки і прогнозу суспільно-географічних процесів у соціогеосистемах різних ієрархічних рівнів; володіти методами суспільно-географічного аналізу і прогнозування у професійній діяльності; розробляти рекомендації з попередження негативних соціально-економічних процесів та їхніх наслідків у соціогеосистемах, організовувати їхнє практичне впровадження;

- *технічні результати*: одержувати географічну інформацію шляхом стаціонарних, напівстаціонарних і польових географічних досліджень та моніторингових спостережень; працювати із сучасними ГІС-пакетами, комп'ютерними засобами моделювання; використовувати спеціальне програмне забезпечення для обробки статистичних даних та отримання нової інформації.

Для досягнення програмних результатів навчання пропонується включити до навчального плану підготовки докторів філософії за спеціальністю «Науки про Землю» (спеціалізація «Економічна та соціальна географія») такі навчальні дисципліни циклу професійної підготовки:

- «Науки про Землю: Економічна та соціальна географія», мета якої – забезпечити оволодіння майбутніми докторами філософії теоретико-методологічними основами сучасної соціально-економічної географії;

- «Методологія та сучасні технології суспільно-географічних досліджень», мета якої – сформуванню в аспірантів компетентності щодо застосування сучасних методів та технологій (просторового, системного, статистичного аналізу, математичного моделювання, математичних методів, комп'ютерних технологій тощо) в суспільно-географічних дослідженнях;

- «Міжнародні дослідницькі проекти в суспільній географії» («International research projects in human geography» – передбачається викладання англійською мовою), мета якої – забезпечити формування компетентностей, пов'язаних з розробкою та реалізацією науково-дослідницьких проектів за участю міжнародних партнерів та організацій;

- «Робота з базами даних у суспільній географії» («Working with geodatabases in human geography» – передбачається викладання англійсь-

кою мовою), мета якого – оволодіння глибинними знаннями в галузі сучасних інформаційних технологій, навичками застосування програмних засобів у суспільно-географічних дослідженнях.

Отже, при формуванні фахових компетентностей при підготовці докторів філософії за спеціальністю «Науки про Землю» (спеціалізація «Економічна та соціальна географія») необхідно застосовувати комплексний підхід, який охоплює три головні складові:

1) формування глибинних професійних знань і розвиток наукового світогляду;

2) оволодіння універсальними навичками науково-дослідної та навчально-методичної роботи;

3) розвиток мовних компетентностей, які є надзвичайно актуальними в умовах глобалізованого світу.

Література

1. Про вищу освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 1 липня 2014 р., № 1556-VII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>.

2. Про затвердження національної рамки кваліфікацій [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р., № 1341. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>.

3. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р., № 266. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248149695>.